

PAVEL KOSEK

**SLOVOSLED VÝRAZU *LI* V ČEŠTINĚ
POBĚLOHORSKÉHO OBDOBÍ**

Prof. Šlosarovi k významnému životnímu jubileu

0 Primárním cílem předložené studie je analýza slovosledu samostatného výrazu *li* v češtině barokního období. Kromě toho studie reflektuje syntaktické a sémantické vlastnosti tohoto výrazu, které jsou pro adekvátní analýzu jeho slovosledných vlastností nezbytné, nebo naopak které z této slovosledné analýzy vyplývají. Interpretace barokního stavu je orientována k celkovému vývoji sledovaného výrazu ve všech vývojových fázích češtiny, a tak je smyslem této studie přispět k poznání celkového vývoje tohoto slova.

0.1 Při analýze barokního materiálu volím deskriptivní analýzu slovosledných, funkčních a sémantických vlastností *li*, přičemž jeho slovosledné vlastnosti zachycuji pomocí jednoduchých statistických přehledů. Zkoumaná data jsem získal analýzou vybraných **tištěných** barokních památek reprezentujících rozličné dobové žánry (jde o památky, které vznikly v rozmezí let 1650–1750, srov. *Prameny* uvedené na konci studie). Barokní materiál jsem shromáždil ruční excerpcí. Pro srovnání se staršími vývojovými fázemi češtiny, praslovanštiny a s praslovanštinou úzce spjaté staroslověnštiny jsem použil rozličná gramatická kompendia a slovníky (jednak ty, které jsou věnovány různým stádiím vývoje jednotlivých vývojových fází jmenovaných jazyků, jednak slovníky etymologické, srov. *Sekundární literaturu* na konci studie). Staročeský stav jsem příležitostně zkoumal v *Staročeské textové bance*, která je součástí *Vokabuláře webového* {dále VWSTB}). Pro občasná porovnání s češtinou moderní mi sloužily klasické syntaktické práce, výkladové slovníky, vlastní kompetence a *Český národní korpus* (za laskavé pomoci dr. Radka Čecha, kterému za to mnohokrát děkuji).

0.2 Jak plyne z názvu studie, předmětem mého výkladu není každé *li*, ale takové, které má status samostatného výrazu. To znamená, že neanalyzuji výrazy obsahující ve své vnitřní struktuře komponent *li*, jak demonstrují následující novočeské případy (1) (2):

- (1) *Stálo to 10 halěřů čili nic*
- (2) *Íčko nebo*li* Ivan Langr byl vzorný ministr vnitra*

Komponent *li* umožňuje v těchto případech odlišit rozdílné funkce etymologicky totožného slova: *či* disjunktivní (3) od rektifikačního (1), *nebo* disjunktivní (4) od identifikačního (2):

- (3) *Sním, či bdím?*
 (4) *Půjdeš do kina, nebo se budeš učit?*

V některých případech však *li* takovou diferenční schopnost nemá, jak svědčí novočeská dvojici *zda* (5) – *zdali* (6), mezi jejímiž členy nejsou v nové češtině na první pohled zásadní významové nebo funkční rozdíly:

- (5) *Těčko se ptal Íčka, zda je Kmenta normální*
 (6) *Těčko se ptal Íčka, zdali je Kmenta normální*

I když se snažím ve své analýze barokního materiálu soustředit pouze na lexém *li*, nezastírám, že v některých případech je velmi obtížné poznat, zda je *li* samostatnou jednotkou slovníku, nebo zda je součástí vnitřní struktury jiného lexému. To se ve zkoumaných památkách týká především formy *pakli*, která se již od 14. století gramatikalizuje ve spojkou užívanou v složitých souvětích vyjadřujících zároveň význam odporovací a podmiňovací (Bauer 1960: 48–50): *pakli* uvozuje podmínkovou větu, která je korekturou očekávání plynoucích z jiné podmínky, jež představuje antecedent věty s *pakli* (v barokních památkách již také v podobě *pakliže*). Tento kompozicionální význam *pakli* názorně ilustruje doklad (7), jehož německá předloha obsahuje odporovací spojkou *aber* (podmínka je v německé předloze signalizována iniciální přísudkovou pozicí):

- (7) *Co Pán Bůh Adamovi zaslíbil, a mu hrozil, to nám všem hrozí, a zaslubuje; totižto budeme-li my jeho přikázání zachovávat, že nám ne již pozemský ráj, ale ten nebeský chce darovati: pakli přikázání jeho zachovávat nebudem, že časnou i věčnou smrtí zemřítí musíme MartŽiv 55L – ... *nemblich wofer wir seine Gebott würden halten, so wolt er uns nit das irdische, sondern das himmlische Paradeyß ewiglich schencken. Würden wir aber selbige übertretten, so solten wir deß zeitlichen und ewigen Tods sterben MartLeb 48L**

Komplikace v analýze dokladů s formou *pakli* ovšem spočívá v tom, že obě jeho složky si v barokních památkách uchovávají svou funkční a významovou samostatnost (mohou se dokonce vyskytovat v opačném pořadí vedle sebe, a to tehdy když *li* hostuje na jiném slově – srov. doklad (21) (22)). Zejména samostatné *pak* nabývá v kontextech bez koncového *li* rozličných neodporovacích významů textové/ komunikační/ pragmatické povahy, které jsou spjaty s jeho funkcí textového orientátoru (v těchto kontextech se patrně vyvinul jeho sekundární časový význam *potom* – ESSJ). A tak může být také forma *pakli* v některých případech interpretována v těchto neodporovacích významech (tzn. jako spojení příslovce

pak a enklitického *li*, tj. nikoli jako spojka podmínková v odporovacím vztahu k předchozímu kontextu):

- (8) *Kamkoli se přibral, tam i hned, svolav děti a spořádav pacholata zvlášť, a děvčata také zvlášť, na způsob nějaké procesi, s nimi spolu zpívajícími, ve vsích na horu, i dolu, v městech pak a městečkách po rynku, po ulicích, a okolo zdi městských chodil. Pak-li se k tomu také někteří jiní dospělí lidé sešli, anebo přišel-li sám na některý houf lidí zahálejších, tu se s svou Procesí pozastavil,...* TanMuž 76 – *Quocunque accessisset, mox ibi ordinata puerorum puellarumque concinentium acie, supplicantium ritu pagum sursum deorsum, in oppidis ac in civitatibus forum & plateas & maenia circumibat. Quod si interea homines alii accurrissent, aut in circulum otiosorum incidisset,...* TanVir 94
- (9) *Blahoslaveni služebníci ti, kteří, když přijde Pán, nalezne bdící. Amen pravím vám, že přepáše se, a vsadí je za stůl, a chodě, bude jim sloužiti. A přijde-li v druhé bdění, a pak-liť v třetí bdění přijde, a tak najde: Blahoslaveni jsou ti služebníci* MarTroj 212

O této významové víceznačnosti *pak* se lze přesvědčit v dobové lexikografii: v Rosově *Thesauru* (RosaThes) heslo *pakli* není vůbec uvedeno, pouze heslo *pak*, které zachycuje jak jeho význam odporovací, tak také časový: *pak conjun. aduers. autem, opak, l. naopak, (t. ginák, naodpor) retrò, zurück*. „musí se tomu na opak rozuměti“, *hinc, opačnj řeč, ironicus sermo*, „opačnj maudrost“, „*praepos-tera sapientia*“; *pak, etiam, aliquando utimur, loco potom*. Ve Vusínově slovníku je již obsaženo samotné heslo *pakli*, které zachycuje jeho podmínkově-odporovací význam (*pakli, jestli, adv. si, sin, si veró, so, wann, Falls*), nadto jsou zde uvedena dvě samostatná slovníková hesla *pak*: jedno s odporovacím významem *pak adv. autem, veró, doch/ aber*; druhé s významem časovým *pak/ potom/ adv. deinde hernach/ darnach*.

Z výše uvedených důvodů zařazují do své analýzy jen ty případy vět obsahujících *pak-li*, v nichž *pak* nemá význam odporovací (pokud neexistuje cizojazyčná předloha českého textu, je takové rozhodování bohužel leckdy intuitivní). Ostatní slova, která ve zkoumaných barokních památkách obsahují ve své vnitřní struktuře komponent *-li*, do své analýzy vůbec nezahrnují: týká se to zejména slov *neboli, čili, jestli, neřkuli, nežli, zdali*.

0.3 Původ výrazu *li* je podobně jako u většiny funkčních slov nejasný: ESJS (419) a ESSJ (413) evidují několik více či méně pravděpodobných etymologií: 1. náladové citoslovce/částice (Zubatý, Trávníček, Machek, Bauer); 2. ustrnulá pádová forma *l*-ového zájmena (Ślowski); 3. lalické slovo (Kopečný); 4. optativ indoevropského slovesa s kořenem *wel-* (Brugman, Vondrák); 5. dekomponovaná forma ustrnulého nominativu singuláru neutra adjektiva *libo*, tj. *libo > li* (Miklosiç). Řada autorů předpokládá, že *li* souvisí s jinou částicí **lě* (svědčí o tom například jejich vzájemná kontaminace ve staroslovenštině a staré češtině – ESJS 419 a ESSJ 413).

I když se etymologové v interpretaci původu tohoto výrazu liší, shodují se v tom, že původně tázací význam nejspíš nemělo. Např. Večerka (1996: 43, 2002: 346) se domnívá, že bylo souhlasovou částicí lalického původu, z níž se tázací a podmínkový význam vyvinul sekundárně. Proti původně tázací platnosti *li* hovoří jeho některé funkce staroslověnské a staročeské. Ve staroslověnině se objevuje ve spojovacích funkcích netázacích: 1. jako disjunktivní koordinační spojka (10) netázacích vět (v iniciální větne pozici! – o disjunktivním *li* také níže), 2. jako spojka syntakticky asociovaná s komparativem, která podle gramatického kontextu získává platnost srovnávací či časovou (11) (12) (SJS 117, 119, ESSJ 412):

(10) *iže ljubitъ otъca li materъ pače mene · něstъ mene dostoinъ* Mt 10,37
(přejato z SSJ 117)

(11) *věšte li dъva na desęte legeona* (přejato z ESSJ 412)

(12) *prězde li vъseliti se emu vъ charaunъ* (přejato z SJS 119)

Tyto staroslověnské spojovací funkce *li* však nemusejí být důkazem jeho původní funkce, nýbrž naopak mohou být výsledkem jeho mladší expanze do oblasti souvětne syntaxe (viz Večerka 2002: 109). Mnohem důležitější jsou podle mého soudu ty případy běžně doložené ve staré češtině, v nichž *li* hostuje na tázacích slovech zjišťovacích (*zda*, *či*) nebo doplňovacích otázek. Těžko totiž předpokládat, že pro vyjádření otázky by byly redundantně užity vedle sebe dva funkčně identické tázací výrazy. V doplňovacích otázkách *li* plní specifickou funkci: obvykle hostuje na tázacích slovech, které jsou spojovány v koordinační skupině (*li* nehostuje na tázacím výrazu prvního členu koordinační skupiny, nýbrž členů následujících):

(13) *svatý Petr otázka se jeho, kto by byl **a odkad-li** přišel* Pas (přejato z Bauera 1960: 41–42)

(14) *I kam jdeš Antoní, **aneb proč-li** Otc* (ibid.)

Netázací platnost *li* potvrzují také doklady, v nichž *li* hostuje na *wh*-výrazech ve funkci relativ:

(15) *Svatý Petr zvodil jeho (knížete) po všech miestech, **kde** Ježíš kázal, **kde-li** které divy ukazoval, to miesto také, **na němžto** Ježíš ukřižován, **odkad-li** na nebesa vstúpil* Pas (přejato ze Slovníč)

J. Bauer (1960: 42) považuje tyto případy s *li* za doklady jeho koordinační funkce. Myslím, že proti této interpretaci jeho funkce opět hovoří skutečnost, že se v takových kontextech užívají ve staročeských památkách také koordinační spojky *a*, *aneb* (jak je z uvedených dokladů (13) (14) patrné).

Domnívám se, že v uvedených případech reprezentovaných zde příklady (13) (14) (15) se zrcadlí zbytky původního, netázacího významu *li*, který zřejmě sou-

visel s informačním členěním věty. Jelikož *li* ve staré češtině hostuje na tázacích výrazech doplňovacích otázek, které obecně v informační struktuře věty tíhnou k rématu, mohlo mít původně funkci rematizátoru (toto tvrzení však musí být potvrzeno dalším výzkumem). O jeho schopnosti pojit se s rématem v neiniciálních pozicích staroslověnské věty se zmiňuje také R. Večerka (1989: 44):

(16) *sii ubo in li jestь* Su 133 (přejato z téhož)

1 Grafika

Na rozdíl od staré češtiny se v barokním období objevuje *li* jen v plné podobě (stará čeština zná rovněž podobu apokopovanou *l'* – srov. SloVStč, heslo *li*). V grafické podobě se projevuje jeho enklitičnost: nikdy se netiskne zvlášť, tj. graficky je vždy součástí svého hostitele (grafická podoba se spojovníkem je uzanci novočeskou). Grafika tohoto výrazu se na rozdíl od současného pravopisu vyznačuje jistou variantností: v památkách sice dominuje jeho etymologická podoba *li*, avšak v některých památkách (spíše nižšího stylu) se tiskne také v neetymologické podobě *li/ly*, dokonce s nenáležitou délkou *lý* (tato podoba dominuje v učebnici etikety *De Educatione*): *wyznallily* BiblSvat 175, *wedelit'* VierChrist 15, *oprawduli* TanChan 8, *geły/ a můželi* BilPia 78, *mały* LibEd A9v.

2 Funkce a významy *li*

2 Pro potřeby tohoto příspěvku je nezbytné naznačit stručně **funkce a významy *li*** ve sledovaném období (z rozsahových důvodů však tento výklad nemůže být vyčerpávající). Ve všech funkcích lze konstatovat velmi obecný význam tohoto výrazu, který je odvoditelný z jeho tázací funkce: mluvčí jeho prostřednictvím signalizuje, že nechává otevřené, jestli platnost větné propozice platí (v tomto smyslu má tedy status výrazu, který zasahuje celou větnou propozici; někteří autoři ho tedy považují za operátor, tj. za výraz ovlivňující modální status věty – Migdalski 2009).

2.1 V tázací funkci uvozuje *li* **samostatné zjišťovací otázky**, tj. otázky, na něž lze odpovědět způsobem *ano–ne* (tato klasifikace i terminologie není z řady důvodů příliš vhodná {viz ESČ, heslo *Otázka*}, pro jejich ustálenost je však používám): srov. doklady (54) (56) (57). Skutečnost, že *li* má platnost tázacího výrazu, potvrzuje *Thesaurus* J. V. Rosy (RosaThes, heslo *li*): *Est Imo Interrogatio et significat ne, ut máš-li to?* Podobně ho mezi *particula interrogandi* řadí P. Doležal (DolGram 175); zajímavé je, že např. ve Vusínově slovníku – spolehlivě reflektujícím běžnou slovní zásobu pobělohorského období –, tento výraz vůbec nefiguruje (VusDict).

Výraz *li* patří do skupiny tázacích výrazů (tzv. *wh*-výrazů). V jejich rámci však (společně s jinými tázacími výrazy zjišťovacích otázek) tvoří specifickou skupinu

výrazů, které na rozdíl od tázacích výrazů doplňovacích otázek nemají referenční potenciál, které nemohou plnit roli vztažného výrazu a které jsou ve větě spjaty s její iniciální doménou (jak svědčí následující novočeské doklady, nemůže být kladeno do koncové větné pozice):

- (17) *Petr vrátil ten budík komu?*
 (18) **Petr vrátil ten budík zdalipak?*

Tázací slova českých zjišťovacích otázek se od tázacích slov doplňovacích otázek liší také tím, že nejsou s otázkami gramaticky nutně spjata. Tzn. české zjišťovací otázky mohou být konstruovány bez povrchově realizovaného tázacího výrazu, neboť k jejich signalizaci stačí příznaková intonace (v nové češtině antikadence). Tento stav v češtině zřejmě platí od jejích počátků, ačkoli – podle kanonických děl vývoje české syntaxe – ve staročeských památkách převažují zjišťovací otázky uvozené tázacími výrazy *či(li)*, *zda* (*azda/aza/za...*), *li*, *ké(ž)*, např. J. Bauer tvrdí: „Zjišťovací otázky se uvozovaly v starém jazyce velice často tázací částicí a jen zřídka byly bez ní...” (Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986: 346). Nicméně již od nejstarší doby se v češtině vyskytovaly také samostatné zjišťovací otázky (je to patrné při zadání dotazu [slovo = = „?”] ve VWSTB):

- (19) *Švec vecě: „Co j' učiniti? Jižť mi se chce velmi píti. Ženo, chceš do krčmy jíti, jediný halěr propiti >>>?<<<„ HradSat 125v*
 (20) *Ježůš, jě utkav, počě jich tázati: Co hledáte, koho li ptáte? Ježůšě, riechu, z Nazarena. Ježůš povědě: Ježíšě hledáte >>>?<<< *A sedě mě jmáte* HradUmuč 81v*

Jelikož se zjišťovací otázky mohly objevovat také bez tázacích výrazů, je pravděpodobné, že tyto tázací výrazy dodávaly do věty další sémantické či pragmatické momenty. To je patrné také ze sebraného barokního materiálu, v němž se tázací věty s *li* užívají k rozličným komunikačním strategiím, které nesouvisí se situačními podmínkami otázky (ve smyslu klasifikace *Skladby češtiny* {Grepl – Karlík 1998}) „mluvčí neví, jestli propoziční obsah otázky platí” a „mluvčí se chce od adresáta dozvědět, jestli propoziční obsah otázky platí”. Takové *li*-věty mají obvykle status řečnických otázek, jež slouží ve sledovaných barokních textech k nejrůznějším funkcím:

a/ V kázáních jako prostředek aktivního působení na adresáta či jako prostředek gradace:

- (21) *O Křesťané, jste-li pak Křesťane, a nebo Turci, a Pohani? Věřite-li v Boha, a nebo více v d'ábla, a v matku jeho čarodejnu babu? BilPia 91*

b/ Jako nástroj argumentace (a tím jazykové manipulace). Figurují třeba v souvětích obsahujících zanořenou větu pojatou jako v širokém smyslu kauzální (příčinnou, podmínkovou, důvodovou apod.), která obsahuje konsekvent *q* postulo-

vaného kauzálně/motivačního vztahu *jestliže p, pak q*. Tázací věta pak tematizuje antecedent takového vztahu, a to tak, že jeho platnost je odvozována z platnosti konsekventu *p* (jde tedy o formu sugerovaného závěru):

- (22) *Taký-liž pak Petr hřešil, že spal v zahradě, poněvadž mu proto domlouval Pán Ježíš: „Šimone spíš?“ je-liž pak ale hřích spáti? kdyby Petr skrz své spání nebyl prohřešil, nebyl by mu domlouval Pán, proč spí* LaštČtvrt 24

2.2 Stejně jako ve staré češtině plní *li* běžně funkci kompletivního subjunktora, tj. uvozuje zanořené věty, které představují argument výrazu slovesné povahy. Ve sledovaných památkách mají tyto *li*-věty v zásadě dvě funkce:

2.2.1 Výraz, který je syntakticky nadřazen *li*-větě, vyžaduje ve svém gramatickém okolí argument mající status **tázací** věty. Takový syntakticky nadřazený výraz obvykle implikuje ve své lexikální výbavě významový rys tázání nebo aspoň takovou interpretaci neblokuje (jde obvykle o predikátory vyjadřující význam 'usilovat o získávání informace' {Grepl – Karlík 1998: 108}):

- (23) *Ite & interrogate belzebub Deum Accaron utrum vivere queam, de infirmitate mea. Jděte, a ptejte se Belzebuba Boha Aktaron, budu-li moci povstati z té nemoci?* BilPia 92

2.2.2 Syntakticky nadřazený výraz vyžaduje jako své doplnění větu mající prototypicky subjunktory signalizující „modální status“ zanořené věty: její deklarativnost (*že*-věty) nebo nereálnost (*aby*-věty; ve zkoumaném materiálu jsem takové případy užití *li* namísto *aby* ovšem nezaznamenal). Spojovací výraz *li* zde nahrazuje prototypické subjunktory proto, aby dodal do věty další významové momenty, např. signalizuje, že obsah věty je otevřený (24) nebo ruší presupozici faktovosti (25) plynoucí z predikátoru:

- (24) *Kterížto říkávali Bohu odejdiž od nás, Umění Cest tvých nechceme. Kdo jest Všemohoucí, abychom sloužili jemu? a co nám prospěje, budem-li se modliti jemu?* MarTroj 289
- (25) *„Multi sunt vocati, pauci vero electi, Mnoho je povolanych, ale málo vyvolených.“ Že jsem povolany, vím, ale jsem-li vyvolený, nevím* LaštČtvrt 195

Zcela výjimečně se *li* pojí s kondicionálem. Ten je nepochybně užit pod vlivem latiny a dodává větám s *li* rys nejistoty (**nejisté sdělení**):

- (26) *Vidouce to, divil se, a ptal se Anjela co by to bylo? a dobře-li by to dělali?* JestřVid 199

2.3 V adjunkční platnosti spojuje *li* v drtivé většině případů věty, které prezentují **otevřenou podmínku**. V takových větách mluvčí naznačuje víru v „obsa-

hovou” souvislost mezi propozicemi dvou spojovaných vět založenou na kauzálně-motivačním vztahu (o vyjadřování podmínky v češtině viz Karlík 1996, ESČ, Grepl – Karlík 1998: 291; o pojetí podmínkových vět uvozených spojkami typu *if* v generativním teoretickém rámci viz Bhatt – Pancheva 2006). Zanořená věta prezentuje děj/stav, jehož platnost kauzuje/motivuje platnost věty maticové. Mluvčí však ponechává platnost podmínkové věty jako otevřenou (buď proto, že to neví, anebo proto, že nechce převzít za platnost otevřené kauzující/motivující propozice zodpovědnost):

- (27) *Můj milý bratře, jestliže tak činiš, veta jest po tobě; nebo chováš v svém domě takového hosta, kterýž všecko jmění tvé zžirá, kteréhožto **chceš-li** viděti, pod' za mnou do nejhlubšího sklepu, a jáť ho tobě ukáži* JestřVid 75

V takových případech může být – pro zvýraznění nejistoty v platnosti propozice zanořené věty – užit **kondicionál** (kdysi prostředek signalizující nejistotu, srov. Lamprecht – Šlosar – Bauer 1986: 345):

- (28) *Podruhý, aby v stodolách, do nichž se obilí skliditi má, pozorný Hospodář střechy ze všech stran celé měl, a **byly-li by** kde zlé, je opraviti dal, a k tomu se časně přičinil, tak aby sklizené obilí od dešťů neporušené zachoval, a ptákům k němu přístup zamezil* FišHosp 30 – *Secundo, ut in horreis, in quae fruges condendae, attentus Oeconomus, sarta tecta, omni ex parte salva habeat, & restauret, tempestive adlaborabit; ita ut collecta frumenta a pluviis illaesa, & ab altilibus illibata conserventur* FišOper 36 v předloze schází
- (29) *A poodšed maličko, padl na zemi: a modlil se, aby **bylo-li by** možné, odešla od něho hodina* BiblSvat, Mk 14, 35

Tyto podmínkové věty tvoří řada podtypů, na jejichž interpretaci zde není dostatek místa. Spojovací výraz *li* může např. uvozovat věty, ve kterých je prezentována událost, jejíž sémantickou presupozicí představuje fakt její existence, tj. to, že se stala:

- (30) ***Měli-li** některý peníz, a napiti se piva neb vína chtěli, dali sobě do domu přinesti, a sami podlé střídmosti napili se tíše. **Měli-li** chudobu neb požehnání Boží: zdraví nebo nemoc, štěstí neb neštěstí, všecko to od Pána Boha s poděkování přijímali, a ve všem vůli Boží se oddávali* JestřVid 217

Mluvčí může do souvětí obsahujícího otevřenou podmínku vnášet další momenty, kterými se snaží ovlivnit chování/jednání adresáta. Věty obsahující *li* se užívají v souvětích sloužících k vyjádření výhrůžky: obsah věty zanořené vyjadřuje to, co nastane v případě nesplnění propozice věty maticové. Věta maticová, jež

tematizuje to, co nastane v případě nesplnění podmínky, obsahuje přísudek v neempirické formě (imperativ, kondicionál, futurum):

- (31) *Protož i pro své, i pro jejich hříchy vydáte počet Soudci všech živých i mrtvých, a zahynete, **nedáte-li** se na pokání záhy* VierChrist 44

Při specifickém lexikálním obsazení souvětí obsahujícím *li*-větu mohou být zvýrazněny takové významové momenty, které umožňují nepodmínkovou (či dokonce nekauzální) interpretaci. Takové *li*-věty se mohou týkat formy nebo obsahu jazykového vyjádření a blíží se svou funkcí vsuvce (doklady (28) (62)), srov. také 3.2.1.

3 Slovosled

Pro přehledné vyjádření zachycených slovosledných pozic *li* jsem vytvořil tabulku:

syntaktický status věty		otázky	kompletivní věty	adjunktivní věty	Celkem
Pozice ve větě					
iniciální pozice <i>li</i>		0	0	0	0
postiniciální pozice <i>li</i>		294	51	387	732
pozice „uvnitř věty“					
	výraz, který hostí <i>li</i> po vytýkáci částici	0	0	4	4
	výraz, který hostí <i>li</i> po konjunkturu	3	5	36	44
	výraz, který hostí <i>li</i> po subjunkturu	0	0	12	12
	výraz, který hostí <i>li</i> po navazovacím relativu	0	0	9	9
	výraz, který hostí <i>li</i> po 1. konstituentu	1	1	8	10
	výraz, který hostí <i>li</i> po 2. konstituentu	3	0	0	3
Celkem		301	57	456	814

3.1 Jak je patrné z uvedené tabulky, zkoumaný výraz *li* se nikdy neobjevuje na absolutním začátku věty (tj. v **iniciální pozici**). Iniciální pozici zaujímá *li* pouze ve staroslověně, avšak jak již bylo řečeno (viz oddíl 0.3), tato pozice byla spjata pouze s jeho specifickou funkcí: do iniciální pozice se kladlo jen tehdy, jestliže mělo funkci disjunktivního konjunkturu (Večerka 1989: 45, 2002: 109). Je otázka, jak tuto iniciální pozici interpretovat: zdali jako přízvuknou, nebo jako proklitickou (k proklizi se kloní R. Večerka {1989: 44}):

- (32) *čBto ěmB li čBto piemъ. li čimB odeždemъ se* (přejato z Večerky 2002: 109)

Je pravděpodobné, že tato iniciální pozice je staroslověnská inovace, spojená s gramatikalizací *li* ve funkci disjunktivního konjunktoru. Ve staré češtině, v níž se *li* ve svébytnou koordinační disjunktivní spojku (potažmo obecně koordinační spojku) negramatikalizovalo, není jeho iniciální poloha doložena s výjimkou několika sporných dokladů, jako např. doklad (33):

- (33) *rači tehdy s námi tehdy býti, když jest duši těla zbýti, a nás v hoře neuvoditi, li že v rozkoš provoditi* (citováno Bauer {1960: 61})

3.2 Z uvedené statistiky je patrné, že *li* se chová jako prototypické stálé enklitikon: nikdy se nenalézá na absolutním začátku věty a v 89,9 % případů se objevuje v pozici za prvním přízvučným větným výrazem (tj. v **postiniciální pozici**). Striktní enklitičnost *li* potvrzuje také skutečnost, že se nenachází po vokativu (srov. doklady (21) (34) (54) (57)):

- (34) *Hříšniku přijde-li na tebe „recidi”va, pojeděš, ne k Abrahamovi, ale k Lucyperovi* BilCant 474

Na rozdíl od jiných klitik barokní doby (především pronominálních a auxiliárních – srov. Kosek 2009 {a}, {b}) není jeho pozice definována syntakticky (nenásleduje po prvním mobilním konstituentu), nýbrž prozodicky: v drtivé většině případů je kladeno za první přízvučné slovo ve větě, a tak odpovídá prozodickému pravidlu, které pro kladení enklitik v nejstarších vývojových fázích indoevropských jazyků stanovil J. Wackernagel {1892: 337–338}).

Jelikož se *li* objevuje v postiniciální větné pozici a svým významem zasahuje celou její propozici, bývá řazeno mezi tzv. „větná klitika” (Radanović-Kocić 1988: 71). Od pronominálních nebo auxiliárních klitik (pro svou syntaktickou závislost na výrazech slovesné povahy někdy zvaných „verbální klitika”, *ibid.*) se *li* liší rovněž tím, že nemůže jako ony figurovat v mediální, prefinální či finální větné pozici (Kosek 2009 {a}, {b}). O pozici *li* v jiných větných pozicích viz níže (srov. 3.3). Dále se od jmenovaných verbálních klitik *li* odlišuje také tím, že nemá své přízvučné varianty (což platí pro pronominální klitika *se–sebe, si–sobě, tebe–tě, tobě–ti* atd.) anebo nemůže být v závislosti na syntaktických funkcích přízvučné (což platí pro přítomné formy slovesa být *jsem, jsi, jsme, jste*, která jsou ve funkci auxiliární nepřízvučná, kdežto ve funkci spony/autonomního predikátoru přízvučná – srov. 3.2.2). Konečně se *li* od verbálních klitik liší tím, že nemůže být proklitické.

Tento zjištěný barokní stav odpovídá pozorování, které při výzkumu vývoje slovanských klitik (zejména z perspektivy jihoslovanské) učinil K. Migdalski (2009: 149). Zjistil totiž, že pokud se v daném slovanském jazyce kladou klitika do postiniciální pozice (2P), její pojetí se liší v závislosti na gramatickém statusu

klitika, které ji obsazuje: 1. pozice operátorových klitik, tj. klitik ovlivňujících celou větnou propozici (což je případ českého *li*), 2. pozice pronominálních a auxiliárních klitik (případ českých verbálních klitik).

I když je *li* spjato se striktně postiniciální pozicí, jen výjimečně rozděluje nominální skupinu, tj. hostuje-li na substantivu, pak je toto substantivum nerozvitě (doklady hostování *li* na substantivu či adjektivu viz (35) (40) (54) (55)). Ve zkoumaném materiálu jsem zachytil jen jednu výrazem *li* rozštěpenou nominální skupinu. Její interpretace je však nejednoznačná, jelikož obsahuje atribut tvořený dějovým adjektivem, tj. strukturu v češtině obecně náchylnou k různým slovosledným nepravidelnostem:

- (35) *A když oni odcházeli, počal Ježíš praviti zástupům o Janovi: Co ste vyšli na poušť viděti? třtinu-li větrem se klátící?* BiblSvat, Mt 11, 7

Schopnost *li* štěpit nominální skupinu potvrzují staroslověnština (36) a rovněž stará (37) i nová čeština (38):

- (36) *въпроситъ · своею li volejo pripadaeši kъ christosu* Euch 87a 6 (přejato z SJS 114)
- (37) *... té se jest poručila, aby tu věc přezvěděla, ta li by to komora byla, do kteréžto ta ve zdi rozpadlina byla, v kteréž by ten mládenec přebývati měl...* Hyn (přejato z VWSTB)
- (38) *vyndal ubrousek a otřel si jím rty : „ <Michané-li> vejce s pažitkou a kvěťákem možno dostati* (přejato z ČNK)

ČNK eviduje ovšem také jeden znepokojivý doklad vyvracející mou tezi, že *li* coby operátorové klitikon není kladeno za první větný konstituent:

- (39) *Tvou lebku <dutou-li> má vůně mámí jemná, ó smrti, vdechni*

Vzhledem k tomu, že jde o doklad z básnického díla Josefa Palivce (*Básně, eseje, překlady*. Torst, 1993), považuji ho (zatím) za aktualizaci (deformaci) přirozeného jazyka způsobenou estetickou funkcí básnického jazyka (v tomto případě nepochybně způsobenou rytmem).

3.3 Výsledky statistiky ukazují, že *li* se může objevit také uprostřed věty. Takové pozice (statisticky doložené ve velmi nízkém počtu) však nejsou výrazem „volnosti“ jeho slovosledu, popř. možnosti kladení *li* do mediální či finální větné pozice. Naopak jsou to „**quasimediální pozice**“, které souvisí s modifikací jeho základní postiniciální pozice způsobené gramatickým statutem iniciálního větného prvku anebo aktualizací slovního pořádku ve prospěch aktuálního členění větného:

3.3.1 Společně se svým verbálním hostitelem se může *li* ocitnout hlouběji ve struktuře věty v případě **extrakce konstituentu (-ů)**. Tyto případy se týkají jak samostatných, tak zanořených vět. Extrahována je vždy tematická část věty, ob-

vykle pouze vlastní téma. Tyto extrakce konstituentu jsou motivovány aktuálním členěním větným a objevují se ve všech typech vět uvozených výrazem *li*, otázkách (40) a také kompletivních (41) či adjunkčních větách (42):

- (40) *Křest Janů z Nebe-li byl, čili z lidí?* BiblSvat, Mk 11, 30
 (41) *Byli pak v tom městě dva muži zlé pověsti, totiž, že by cizoložníci byli: i modlil se ten biskup Pánu Bohu, aby mu to na jejich tvářích také ukázal, [[zdali by byla pravdivá ta pověst o nich], a [oni byli-li by cizoložníci aneb ne]], aby věděl jak se má k nim podle ouřadu svého biskupského zachovati* JestřVid 173
 (42) *V městě pak Athenach byl-li jest kníže aneb správce města v opilství postižen, hrdlo tratiti musel* JestřVid 102

Překvapivě (vzhledem k novočeskému stavu) jsem objevil dva doklady s extrakcí **dvou konstituentů**:

- (43) * „*Křiči-li proti mně Země má, a [s ní rozhovoré její plačí-li]? [ji dal-li jsem Urody její bez peněz], a [Duši Voráčův jejich trápival-li jsem]: Pro frumento oriatur mihi tribulus, & pro hordeo spina, Za Pšenici nechť mi se rodí hloh, a místo Ječmene trní“... MarTroj 268 starozákonní citát*
 (44) *Jestliže já dím k bezbožnému: Bezbožný, smrti umřeš: [ty pak kazateli nebudeš-li mluvit], [aby se ostříhal bezbožný od cesty své]], on bezbožný v nepravosti své umře: ale krve jeho (to jest duše jeho) z ruky tvé požádám* JestřVid 149

Jak ukazuje následující doklad, tato extrakce konstituentu není vlastní jen češtině, do češtiny může pronikat z latinských předloh:

- (45) *[Po osetí bude-li vlašno], tak aby osení mohlo se pučiti, zima, jenž na to přijde, méně mu uškodí:... FišKnih 17 – [Post Seminationem si tepor fuerit], ut semina valeant germinare, & pullulare, superveniens frigus minus nocet* FišOper 20

U extrakce konstituentu se dokonce může stát, že v případě velmi rozvitého prvního konstituentu je *li* umístěno ve finální větné pozici, což je pozice, které se podle V. Ertla (1924: 309) česká enklitika vyhýbají:

- (46) *Zdali znáš čas rodu kamsíkův na skalách, neb pracující ku porodu laně spatřil-lis? Rozčetl-li si měsíce početí jejich, a věděl si čas porodu jejich?* BiblSvat, Job 39, 1–2

3.3.2 Ze zkoumaného materiálu je zřejmé, že samostatný výraz *li* nemůže hostovat ani na spojkách, ani na relativech. Nejenže nehostuje na spojovacích výrazech *a* (srov. doklady (9) (26) (28) (50)), *i* (47), *ale* (25), na nichž v barokním období

obvykle nemohou hostovat ani jiná enklitika (Kosek 2009 {a} {b}), ale ani na dalších spojkách (srov. doklady (8), (48)), včetně jejich modifikátorů (49):

- (47) *I má-ližt' být jmíno jako za zlé a darebné, osobnosti nejsvětější Panny, čtenářům, na tištěných rytinách, neb malováních ukazovati?* FrozObr 47–48
- (48) *Napověděli sme Pánu mému: Nemůžet' pachole opustiti otce svého: neb opustí-li ho, umře* BiblSvat, Gn 44, 22
- (49) *Hleděť pak ta místa taková sobě vyvoliti, kdež by mohl většího Duchovního zisku se nadáti: neboť toho šetřil, **byly-li** by tam některé osoby obzvláště náchylné k pobožnosti, o nichž by byla naděje, že z jeho obcování v duchu mnoho prospívati budou; anebo lidé v Katolickém náboženství slabě utvrzeni, kteříž by potřebovali, aby je článkům Katolické víry vyučil, a u víře utvrdil; aneb naposledy byli-li by tam některé ovce od ovčince Kristova bloudící, kteréž by mohl k pravému Pastýři Kristu přivesti:...* TanMuž 73 – ...; *atque in his ipsis suis sedibus deligendis rationem habuit salutis animarum; id enim spectabat, ut in eis aut essent personae quaequam pietati ac caelestibus valde addictae, quas ex eius conversatione spes esset multum profecturas, aut homines in fide Catholica parum firmi, quos instrueret, & firmaret, aut omnino aliqui ab Ecclesia alieni, quos reduceret, ut sic nec quando quiescebat, quiesceret* TanVir 90

V některých případech takový slovosled podává svědectví o slovnědruhovém přeměně, jako např. v případě *sice*, jež se změnilo ze způsobového příslovce na konjunktory (Kosek 2002):

- (50) *Sice stane-li se to? a budete-li Kajnové? nemáte dílu s Kristem* BilCant 60

Toto pravidlo (nehostovat na subjektoru) je tak silné, že *li* **nehostuje na relativu**, které je součástí gramatické struktury *li*-věty (řečí tradiční gramatiky tvoří větný člen vedlejší věty), srov. doklady (27), (51) a (52):

- (51) *Odkudž zaslechl-li kdy o někom, že na Tovaryšstvo Ježíšovo nevraží, hned na sobě ukazoval, že ho to převelice bolí, ...* TanMuž 130 – *Unde si quem erga Societatem minus bene affectum inaudiisset, dolorem ostendebat, atque ad hominem illum se statim conferebat, & obsequiis suis Apostolicis, veraeque...* TanVir 158–159
- (52) *Ty pak sedláčku, a každý věrný křesťan, věř slovům sv. Athanasia Biskupa Alexandryjského in suo Symbolo takto znějícím: Kdokoliv chce věčně spasen býti, především tohoto mu potřebí jest, aby se svaté katolické víry přidržel, [[kteroužto víru katolickou **nebude-li** ouplně a neporušeně zachovávatí], bez pochyby věčně zahyne]* JestřVid 155
- (53) *Ku příkladu desetkráté, jinému padesátkráté, jinému stokráté; který počet*

naplní-li, již mu toho netrpím, již déle křivdy mé nebudu snášeti; ... Vier-Christ 85

V dokladu (52) je společně s relativem vysunuta před *li* také jeho nominální skupina (čili je to svého druhu extrakce).

3.2 V barokní češtině – stejně jako v češtině staré – **hostuje *li* na rozličných slovních druzích**. Všechny zjištěné případy jsou uvedeny v následující tabulce:

	otázky	kompletivní věty	adjunktivní věty	Celkem
Status výrazů, na nichž <i>li</i> hostuje				
<i>li</i> hostuje na V				
plnovýznamové sloveso	214	16	269	499
auxiliární <i>být</i>	6	3	59	68
neauxiliární <i>být</i>	25	17	72	114
participium <i>l</i> -ové	20	5	52	77
participium pasivní	0	0	0	0
Celkem	265	41	452	758
<i>li</i> hostuje na nonV				
substantivum	6	0	1	7
adjektivum	3	1	0	4
zájmeno	7	0	0	7
číslovka	1	2	0	3
příslowce	11	5	2	18
částice	8	7	2	17
Celkem	36	15	5	56

Z tabulky je zřejmé, že dominantním hostitelem *li* je slovesný tvar (93,1 % všech případů). Je zřejmé, že v barokním období se prosazuje trend omezovat spojení enklitika *li* s neverbálním hostitelem.

3.2.1 Hodnoty uvedené v tabulce naznačují, že **neverbálními hostiteli *li*** mohou být rozličné slovní druhy: substantivum (35) (44), adjektivum (54) (55), zájmeno (56), kvantifikátor (57), adverbium (26) (58) či částice (22) (59) (60):

- (54) *Jemuž on, jak by živ byl, odpověděl: Otče, možné-li jest, aby člověk poslušný a tak trpělivý umřel* JestřVid 33
- (55) *Těž cedule a poznamenání platu dělníků mají se tu zachovávat, jakož i co komu zapůjčeno jest; kterýmu, co, kdy, jak mnoho, na jaký způsob: co zase přijato, a co pozůstává. Těž přijem chleba, soli, mlíčnýho, massa, a jakého, čerstvého-li aneb uzeného, vajec a všelikého vaření* FišKnih 225 – *Item mutuo data, quae, quibus, quando, quantum, qua conditione, quid receptum, cum restantia. Item Acceptum panis, salis, lacticiniorum, carnis, cujus speciei, recentis, & fumatae, ovorum, omniumque leguminum* FišOper II, 4
- (56) *Tito-liž jsou všickni synové tvoji? kterýžto odpověděl, ještě jest jeden maličký, kterýž pase* Ovce MarTroj 239

- (57) ..., které Kristus dal náležitě rozhrěšení: „Ženo **žádný-li** tebe neodsoudil?“ kterážto řekla: „**žádný** Pane“ BilCant 469
- (58) ... a říkal s hněvy: **Tak-li** již můj bratranec blázní? TanMuž 63 – ... *ad se adventantibus conquestus dixerit, insanitne Patruelis metu?* TanVir 79
- (59) O skály tvrde, o kamenne srdce, o lidé v železo, a v nejtvrdší diámanty obráčení; **Ještě-li** se na Pokání neobráťte? BilPia 85
- (60) Řekl ještě sedláček: Anjele svatý, když já vidávám častěji lidí zaháleti, a k žádné práci se nemíti, a ani od lenosti neupouštěti, myslím sobě, **také-liž** oni za to jaký hřích mají: ... JestřVid 112
- (61) V Olisipponě Městě, příkladem Krále, žádný z Knížat a Pánů v Koste,le, jako i na Processi, slovička nepromluví. **Třeba-li** co naříditi, aneb rozkázati, to se jedině děje pokynutím a znamením, kterému služebníci tak dobře, jako slovům rozumějí VierChrist 163

Tito neverbální hostitelé *li* plní rozmanité syntaktické funkce, 1. jsou syntakticky asociovány se slovesem, tzn. mají predikativní funkci (54) nebo jsou verbálními komplementy (53) (56) (57) či adjunktami (26) (58)), 2. mohou operovat na celé propozici (22) (59) (60). I když v barokním materiálu není žádný doklad atributu, s nímž by se *li* pojilo, je z jiných vývojových fází češtiny zřejmé, že *li* mohlo hostovat také na výrazech syntakticky závislých na substantivu (36) (38).

V některých případech může být pozice *li* za neverbálním výrazem způsobena elipsou spony (55) (61). V jiných případech je však zřejmě motivována faktory informační povahy. Jak naznačuje doklad (57), v němž je kladná odpověď na otázku uvozenou *li* realizována jeho hostitelem *žádný*, neverbální výraz, na kterém *li* hostuje, představuje větné réma. Totéž potvrzují doklady (22) (60), v nichž *li* dokonce hostuje na rematizátoru *také(-y)*, který zasahuje celou *li*-větu. Je tedy zřejmé, že stejně jako ve staroslověnštině (viz (16)) také v barokním období má *li* schopnost označovat/zvýrazňovat větné réma (tuto vlastnost si dosud uchovává v bulharštině – Migdalski 2009).

Skutečnost, že v pobělohorské češtině mohlo enklitikon *li* hostovat na rozličných slovních druzích, potvrzuje *Thesaurus* J. V. Rosy (RosaThes): *Li Est dictio quae in fine verborum vel nominum, aut pronominum, et adverbiorum adiicitur* [...] *tento-li? takto-li? hicne? Sic ne? opět-li? zase-li?*

Ve sledovaném materiálu je velmi nízký počet dokladů adjunkčních vět s neverbálními hostiteli *li* (tvoří 0,009 % dokladů), přičemž všechny představují velmi specifické případy. Pomínu-li věty, v nichž *li* hostuje na neverbálním výrazu z konstrukčních důvodů, jako je elipsa spony (61) anebo vět s *pakli* (jehož problematický status jsem už konstatoval, 0.2 a 2.3), zůstávají jen případy interpretovatelné jako vsuvka, jak je patrné z dokladu (62), v němž je věta s *li* oproti latinské předloze dodána navíc:

- (62) *Neb když se Drniště trošičku málo poodňalo, a málo cos Lopat stkvoucí se Hrudy, vyhozeno bylo: Ej hle Krejbička Olověnná, starým jakýmsi Mazem, **snad-ližť** je to olej byl, voplsklá, tu jest se hned našla, kterážto, když*

s obzvláštním horlením ve vší pobožnosti otevřená byla, nevidané krásy, a spůsobnosti postavku Svaté Panny jest ze sebe vydala... FrozObr 84 – ...; ecce tibi capsam plumbeam pervetusto ceromate incrustatam, quae, ubi non sine sollicita pietate reclusa est, rariae speciei statuum Deipara dedit;... AtlMar 34

J. V. Rosa (RosaThes, heslo *li*) naznačuje, že se v barokním období mohla pro-sazovat tendence klást v podmínkových větách *li* pouze za verbální výraz: *Sig-nificat verbo apposita (gestli že) si, quodsi*. Pokud se taková tendence rozvíjela, nová čeština ji nepřijala, neboť v ČNK se lze setkat s případy podmínkových vět s výrazem *li* hostujícím na neverbálním výrazu:

- (63) *Kdo si lehne, silí vůčihledě, zvláště na < levém-li > leží boku*
 (64) *...jestit' pravda vzata z hluboka. < Veliký-li > padne, padne řádně*

Spojování *li* s rozličnými neverbálními hostiteli eviduje ČNK i v jiných přípa-dech (počty takových dokladů se pohybují v řádu desítek). Jak je však patrnó z dokladů citovaných v této studii, všechny mají knižní až archaický charakter.

3.2.2 Jak již bylo řečeno, dominantním hostitelem *li* je verbum finitum. V případech složených slovesných tvarů platí v barokní češtině pevná pravidla, na jaké části složené slovesné formy může *li* hostovat. V analytickém futuru (23) (24) (52) a pasivu (65) se *li* pojí s auxiliárem, kdežto v préteritu (30) (49) (66) a přítentním kondicionálu (28) (29) (41) se *li* pojí s *l*-ovým přítentím:

- (65) *Budu-li souzen, vím že spravedliv nalezen budu* BiblSvat, Job 13, 18
 (66) *Jestliže lednice měsíce Prosince naplněná není, aneb nebylo-li jest ledu, má se nyní sekati, a k sklepům voziti* FišHosp 247 – *Si glacies mense De-cembri neglecta, vel defuit; praesente, findenda, & cellariis invehenda; ...* FišOper 2, 29

Na *l*-ovém přítentí *li* hostuje také tehdy, jestliže se do kontaktu dostávají dvě *l* (42) (43) (46).

Jak je vidět z dokladu (66), v případě préterita nemůže *li* hostovat na přítent-ních formách auxiliárního slovesa *býti*, a to i v případě tvaru 3. os. sg. *jest*. Po-zice *li* pak podává bezpečnou informaci o gramatickém statusu přítentní formy slovesa *být*: je-li auxiliárem, *li* hostit nemůže, kdežto má-li funkci spony nebo samostatného přísudku (ve významu existence) (25) (67) (68), *li* hostit může:

- (67) *O takových by se řícti mohlo „non procul á proprio stipite poma cadunt, nedaleko od stromu jablko padne, a je-li otec špalek, syn taky špalek zů-stane.“* MarTroj 92
 (68) *Řekl blázen v srdci svém: „Není Boha.“ Od koho tedy jest stvořen nezna-boh, není-li Stvořitele? VierChrist 360*

4 Pokud se ve větě vyskytne společně s *li* více stálých klitik, tvoří v postiniciální pozici společně vždy **klitickou skupinu**, na jejímž začátku se právě výraz *li* nachází (z toho je patrné, jak důležité místo enklitikon *li* zaujímá v celkové syntaktické struktuře věty). Řazení klitik v zásadě odpovídá novočeskému stavu, jen s mírnou variací pořadí dativu bezrodých zájmen a reflexivního zájmena *mi se X se mi* (toto kolísání je reziduem staršího jazykového stavu – Trávníček 1956: 150). Schematicky by bylo možno pořadí klitické skupiny vyjádřit takto: 1. *li*, 2. *ž*, 3. *t'*, 4. auxiliární formy slovesa *být*, 6. reflexivní zájmeno *se/si*, 7. zájmenný dativ, 8. zájmenný akuzativ. Doklad, v němž by byla obsažena všechna klitika, jsem v sledovaném korpusu barokních památek nezískal, strukturu klitické skupiny rekonstruuji z jednotlivých dokladů (22) (24) (26) (28) (29) (30) (31) (41) (47) (49) (50) (56) (59) (60) (62) (69) – (70):

(69) *Mělo-li se mi tak dít, co bylo potřebí počítí?* BiblSvat, Gn 29, komentář

(70) *Rozuměli pak o početí a porodu bez porušení Panenství; nebo když král Achaz pochyboval, chtěl-li by ho Bůh vysvoboditi od nepřátel a od obležení, řekl mu Prorok: ...* BiblSvat Zj 12 komentář

(71) *K tomu-liž jsem tě splodila, // k tomu smutná tě kojila? // bych z zločinci počteného, // viděla usmrceného?* TanMHor 90

V případě klitických skupin se dostávají do zajímavé kolize již zmíněná dvě pravidla klitizace (viz 3.2): klitizace operátorového klitika *li* (po prvním přízvučném větném výrazu) a klitizace verbálních klitik (po prvním větném konstituentu). Sebraný materiál bohužel neumožňuje rozhodnout, které pravidlo klitizace v případě takové skupiny klitik vítězí.

Oproti staročeskému stavu platí ještě jeden rozdíl, a to v pořadí *li* a *t'*. Ve staré češtině totiž může enklitické *t'* výrazu *li* předcházet:

(72) *Ó, předrahá ochochule, svrbíť li tě karkule?* PisŽák (přejato z VWSTB)

Velmi nepravděpodobně se v barokních textech chová enklitické *pak*, které se může objevit jak v klitické skupině (za *t'* – doklad (9)), tak se také může z klitické skupiny vydělovat (42), (44). Nepochybně to souvisí s tím, že *pak* není stálé klitikon (může být také přízvučné) a že nemá na rozdíl od *li* status operátoru zasahujícího celou větnou propozici.

6 Závěr

Analyzovaný výraz *li* plní v barokním období ty funkce, ve kterých je známo také v nové češtině: tzn. je tázacím výrazem zjišťovacích otázek a subjunktoem kompletivních a podmínkových vět. Ve funkci koordinačního spojovacího výrazu, kterou plnilo ve staroslověnských a staročeských otázkách, se v barokním období neuzívá. Ve všech barokních funkcích vyjadřuje velmi obecný význam

otevřené platnosti větné propozice. Zřejmě proto se obvykle nepojí s kondicionálem, i když jeho užití nevyklučuje. Ve všech těchto funkcích se *li* chová jako subjunktor: ovlivňuje modální status věty, není referenční, nemůže modifikovat jiné spojky, uvozuje věty, které mohou být ante- i interponované a má silně gramatikalizovaný slovosled (postiniciální sféru opouští jen za určitých okolností). Zdá se tedy, že vývoj češtiny směřuje k jeho přeměně v subjunktor (SSČ jeho tázací funkci klasifikuje jako knižní).

Zkoumaný výraz *li* je v češtině barokního období striktním enklitikem, které je dominantně spjato s postiniciální větnou pozicí. Na rozdíl od pronominálních a auxiliárních enklitik je jeho pozice definována prozodicky, tzn. *li* se nikdy neklade za první konstituent, nýbrž za první přízvuchý větný člen (zcela výjimečně i za cenu rozštěpení prvního konstituentu), což souvisí s tím, že představuje tzv. „operátorové“ klitikon, tj. klitikon zasahující celou větnou propozici. Jelikož je *li* striktně spjato s postiniciální pozicí, může se objevit uvnitř věty jen na základě extrakce tematických částí větné struktury. Podobně jako ve staroslověštině a staré češtině také v barokní češtině může *li* hostovat na neverbálních výrazech, avšak dominantní je jeho pozice postverbální. Hostování *li* na neverbálních výrazech nejspíš opět souvisí s informačním členěním věty, neboť se tak děje tehdy, jestliže tyto neverbální výrazy mají status rématu. Jeho spojitelnost s rematickými větnými prvky by mohla být reziduem jeho původní funkce rematizátoru (tato hypotéza by však měla být potvrzena dalším výzkumem nejstarších vývojových fází slovanských jazyků).

Z analýzy slovosledu výrazu *li* plyne jeden zásadní závěr – ve vývoji českých enklitik je nutno počítat se dvěma rozdílnými typy klitizace, které se od sebe liší několika podstatnými vlastnostmi: 1. odlišným pojetím postiniciální domény, 2. odlišnou preferencí v tom, na jakém výraze budou hostovat (Midgalski 2009). Tyto vlastnosti souvisí s tím, v jaké pozici se v syntaktické struktuře věty daná klitika nacházejí; zdali jsou licencována slovesným výrazem, anebo zdali operují na celé větné propozici.

Tento příspěvek vznikl v rámci mých povinností člena *Střediska pro interdisciplinární výzkum starých jazyků a starších fází jazyků moderních/The Centre for the Interdisciplinary Research of Ancient Languages and Older Stages of Modern Languages* (MSM 0021622435).

Poznámka o transkripci

Převzaté staročeské a staroslověšské doklady cituji tak, jak jsou uvedeny ve zdrojových dokumentech. Citované barokní doklady transkribuji podle Vintrových (1998) *Zásad transkripce českých textů z barokní doby*. V souladu s těmito pravidly uchovávám původní kvantitu a interpunkci (včetně „nevyhraněného středníku“, kterému odpovídá font §; dvoji grafickou podobu čárky ovšem sjednocuji na novočesky obvyklou komu). Pro přehlednost transkribuji enklitické *li* v souladu s novočeským pravopisem se spojovníkem. Pouze ve výkladech o ortografické podobě *li* v barokních památkách citované doklady transliteruji.

Prameny

Excerptované památky

BeckPos	BECKOVSKÝ, J. F. <i>Poselkyně starých příběhův</i> ... Praha 1700.
BiblSvat	<i>Bibli Česká, to jest, Svaté Písmo</i> ... Praha 1677–1715.
BilCant	BILOVSKÝ, B. H. J. <i>Cantator cygnus</i> ... <i>Hlas duchovní labuť</i> ... Olomouc 1720.
BilPas	BILOVSKÝ, B. H. J. <i>Passio Domini</i> ... <i>Druhé rozvažování postní</i> . Opava 1721.
BilPia	BILOVSKÝ, B. H. J. <i>Pia quadragesima</i> ... <i>První postní rozvažování</i> ... Opava 1721.
BožSlav	BOŽAN, J. J. <i>Slaviček rájský</i> ... Hradec Králové 1719.
FišKnih	FIŠER, K. <i>Knihy Hospodářské</i> ... (Přeložil J. Barner) Praha 1706.
FišOper	FIŠER, K. <i>Operis Oeconomici</i> ... Praha 1679.
FrozObr	GUMPPENBERG, W. <i>Obroviště Mariánského Atlanta</i> ... (Přeložil A. Frozín), Praha 1704.
GumpAtl	GUMPPENBERG, W. <i>Atlas Marianus</i> ... München 1657.
HamHist	HAMMERSCHMID, J. F. <i>Hystorye klatovská</i> ... Praha 1699.
Jenov	<i>Velmi pěkná, pohnutelná a čtení hodná Hystorye, o... Jenověř</i> ... Brno 1772.
JestřVid	JESTŘÁBSKÝ, V. B. <i>Vidění rozličné sedláčka sprostného</i> ... Opava 1719.
KonPost	KONIÁŠ, A. <i>Postyla, aneb Celoroční vejkladové</i> ... Praha 1750.
LaštČtvrt	LAŠTOVKA, T. X. <i>Čtvrtý článek víry</i> ... Trnava 1748.
LibEd	Libertin, J. <i>De Educatione Iuventutis</i> ... Praha 1715.
MartLeb	MARTIN, C. <i>Das grosse Leben Christi</i> ... Mnichov 1677.
MarTroj	MAREK, D. <i>Trojí chléb nebeský, pro lačný lid český</i> . Praha 1728.
MartHist	MARTIN, v. C. <i>Das Allerste Zum Andern Mahl auffgelegte</i> ... <i>Historie=Buch</i> . Dillingen 1692.
MartŽiv	MARTIN, v. C. <i>Život Pána našeho Krista Ježíše</i> ... (Přeložil E. Nymburský Rodič), Praha 1717.
PošNov	<i>Český postillon</i> , Praha 1719; <i>Pražské poštovské noviny</i> , Praha 1720, 1724, 1725, 1726, 1727.
TanMHor	TANNER, M. <i>Hora Olivetská</i> ... Nisa 1704.
TanMuž	TANNER, J. <i>Muž Apoštolský</i> ... (Přeložil J. Tanner) Praha 1680.
TanTroph	TANNER, J. <i>Trophaea sancti Wenceslai</i> ... Praha 1661.
TanVir	TANNER, J. <i>Vir Apostolicus</i> ... Praha 1660.
TanŽiv	TANNER, J. <i>Život a sláva sv. Václava</i> ... (Přeložil F. Kadlinský) Praha 1669.
VierChrist	<i>Christoslaus Aneb Život Krystoslava Knížete</i> , ... Praha 1725.
Země	<i>Země dobrá, to jest: Země česká</i> ... Hradec Králové 1754.

Barokní slovníky a gramatiky

DolGram	DOLEŽAL, P. <i>Grammatica Slavico-bohemica</i> . Bratislava 1746.
DrachGram	Drachovský, J. <i>Grammatica Boëmica in V. libros divisa</i> . Olomouc 1660.
JandGram	JANDYT, V. <i>Grammatica linguae Boëmicae, methodo facili</i> . Praha 1704.
KonstLim	KONSTANC, J. <i>Lima linguae Bohemicae. To jest: Brus jazyka českého</i> . Praha 1667.

PohlGram	POHL, J. V. <i>Grammatica linguae Bohemicae, oder die böhmische Sprachkunst, bestehend in vier Theilen</i> . Wien 1764.
RosaČech	ROSA, J. V. <i>Čechořečnost seu Grammatica linguae Bohemicae quatuor partibus</i> . Praha 1672.
RosaThes	ROSA, J. V. <i>Thesaurus linguae Boëmicae</i> , na http://vokabular.ujc.cas.cz/zdroje.aspx
VusDict	VUSÍN, K. <i>Dictionarium Von dreyen Sprachen, Deutsch, Lateinisch, und Böhmisch...</i> Praha 1722.

SEKUNDÁRNÍ LITERATURA

- BAUER, J. *Vývoj českého souvětí*. Praha 1960.
- BHATT, R. – PANCHEVA, R. Conditionals. In Everaert, M. – van Riemsdijk, H. – Goedemans, R. – Hollebrandse, B. (eds.) *The Blackwell Companion to Syntax*. Austin 2006, 638–687.
- ERTL, V. Příspěvek k pravidlu o postavení příklonek. *Naše řeč*, 8, 1924, s. 257–268, s. 293–309.
- ESJS *Etymologický slovník jazyka staroslověnského* 7. Praha 1997.
- GEBAUER, J. *Historická mluvnice jazyka českého IV. Skladba*, (ed. F. Trávníček) Praha 1929.
- SlovStč GEBAUER, J. *Slovník staročeský I. (A–J)*. 1. vyd. Praha 1903. *II (K–netbánlivost)*. 1. vyd., Praha 1904.
- GREPL, M. – KARLÍK, P. *Skladba češtiny*. Olomouc 1998.
- ESSJ KOPEČNÝ, F. – ŠAUR, V. – POLÁK, V. *Etymologický slovník slovanských jazyků – Slova gramatická a zájmena 2. Spojky, částice, zájmena a zájmenná adverbia*. Praha 1980.
- KARLÍK, P. *Studie o českém souvětí*. Brno 1995.
- ESČ KARLÍK, P. – PLESKALOVÁ, J. – NEKULA, M. *Encyklopedický slovník češtiny*. Praha 2002.
- KOSEK, P. Word Order of the Pronominal Clitics in Non-finite Phrases in the Czech Baroque Language. In Ziková, M. – Dočekal, M. (eds.) *Czech in Formal Grammar*. München 2009 (a), s. 115–130
- KOSEK, P. Wortstellung der pronominalen Klitika in der tschechischen Sprache der Barock-Periode. In Loudová, K. – Žáková, M. (eds.) *Early European Languages in the Eyes of Modern Linguistics*. Brno 2009 (b), 169–188.
- KOSEK, P. *Spojovací prostředky v češtině období baroka*. Ostrava 2003.
- MIGDALSKI, K. On Two Types of Wackernagel Cliticization in Slavic. Reich, J. – Babyonyshev, M. – Kavitskaya, D. (eds.) *Formal Approaches to Slavic Linguistics: The Yale Meeting*. Ann Arbor 2009, s. 147–162.
- LAMPRECHT, A. – ŠLOSAR, D. – BAUER, J. *Historická mluvnice češtiny*, Praha 1986. *Mluvnice češtiny* 3. Praha 1987.
- RADANOVIĆ – KOCIĆ, V. *The grammar of Serbo-Croatian clitics: A synchronic and diachronic perspective*. Ph.D. dissertation. University of Illinois, 1988.
- SJS *Slovník jazyka staroslověnského – Lexicon linguae palaeoslovenicae II*. Praha 1973.
- SSČ *Slovník spisovné češtiny pro školu a veřejnost*. Praha 1994.
- SVĚRÁK, F. K vyjadřování modalitý tázacích vět v češtině z hlediska historického. In *Otázky slovanské syntaxe III*. Brno 1973, s. 325–328.
- TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice československá*. Praha 1935.
- TRÁVNÍČEK, F. *Historická mluvnice česká 3. Skladba*. Praha 1956.
- UHLÍŘOVÁ, L. *Knížka o slovosledu*. Praha 1987.
- VEČERKA, R. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax I, Die lineare Satzorganisation*. Freiburg i. Br. 1989.
- VEČERKA, R. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax III, Die Satztypen: der einfache Satz*. Freiburg i. Br. 1996.

- VEČERKA, R. *Altkirchenslavische (Altbulgarische) Syntax VI, Die Satztypen: der zusammengesetzte Satz*. Freiburg i. Br. 2002.
- VINTR, J. Zásady transkripce českých textů z barokní doby. *Listy filologické*, 121, 1998, s. 341–346.
- WACKERNAGEL, J. Über ein Gesetz der indogermanischen Wortstellung. *Indogermanische Forschungen*, 1, 1892, s. 393–436.

Internetové zdroje

ČNK = Český národní korpus http://ucnk.ff.cuni.cz/hledat_v_cnk.php

VWSTB = Vokabulář webový – Staročeská textová banka <http://vokabular.ujc.cas.cz/hledani.aspx>

WORD ORDER OF THE CZECH WORD *LI* ('IF') IN BAROQUE CZECH

This article is based on data collected from a corpus of Czech Baroque prints representing different genres and styles of the Czech language of this period (from 1650 to 1750). The main aim of the article is an analysis of word order of the Czech word *li* ('if') in Baroque Czech. The article also reflects grammatical and semantic features of this word, which play the role of: 1. a *wh*-word of the *yes/no* questions, 2. a subjunctive of completive or conditional clauses. The analysis is focused on detection and interpretation of the word-order patterns of this item. The word *if*: 1. is an operator enclitic of prototypical nature (Migdalski 2009), which is placed after the first stressed word of A sentence (the positioning within the sentence is caused only by extractions); 2. can be hosted by different parts of speech, but it prefers the verb, 3. occupies the first position of the clitic cluster. It seems that the word *if* is rheme-oriented, i.e. it prefers hosts that has the status of rheme (focus), which could be an indirect evidence of its potential ancient (Proto-Slavic) status of a rhematisator (focalisator).

Pavel Kosek

Ústav českého jazyka FF MU

Arna Nováka 1

602 00 Brno, ČR

